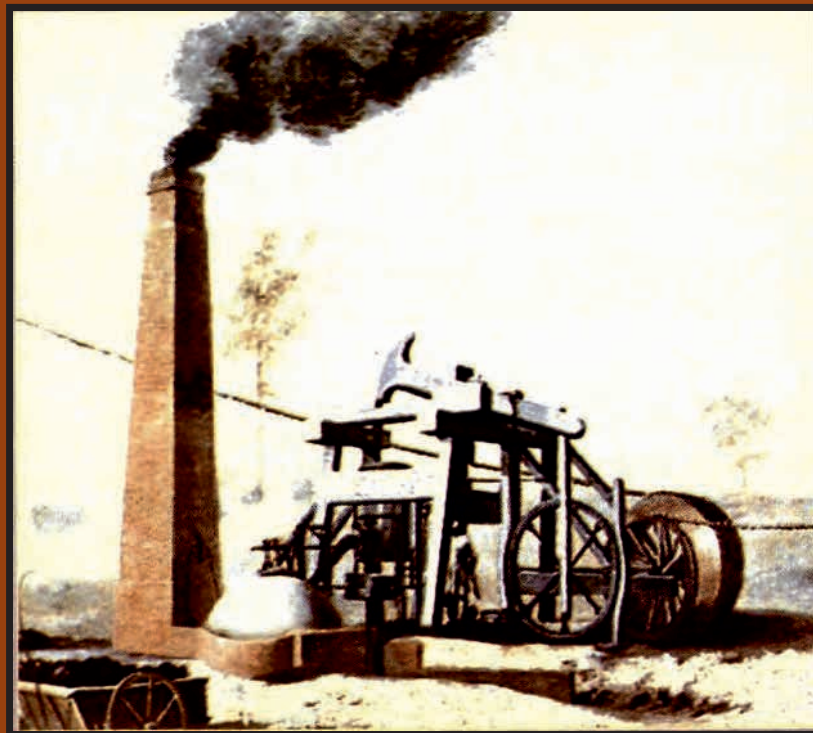

Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565 - 1815

Β' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Γενικής Παιδείας

Ιστορία του Μεσαιωνικού
και του Νεότερου Κόσμου
565-1815

Β' Γενικού Λυκείου Γενικής Παιδείας

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Συγγραφική ομάδα

Ιωάννης Δημητρούκας, δρ. Ιστορίας
Θουκυδίδης Π. Ιωάννου, δρ. Ιστορίας, Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων
Κώστας Μπαρούτας, δρ. Αισθητικής-Ιστορικός Τέχνης

Επιστημονικός Επόπτης

Ταξιάρχης Γ. Κόλιας, Καθηγητής του Βίου και του Πολιτισμού των Βυζαντινών
της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Ιωσήφ Περάκης, δρ. Φιλ., Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Επιτροπή αξιολόγησης

Ιωάννης Ε. Βρεττός, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών
Μιχαήλ Παπαστυλιανού, μ.δ. ιστορικός, εκπαιδευτικός Δ.Ε.
Αθανάσιος Χρήστου, δρ. Ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Ομάδα αναθεώρησης

Γεώργιος Δάλκος, δρ. Παιδαγωγικής, Πάρεδρος με θητεία του Π.Ι.
Δημήτριος Γιαννακόπουλος, δρ. Ευρωπαϊκής Ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.
Αντώνιος Μαστραπάς, δρ. Αρχαιολογίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.
Βασιλική Σακκά, μ.δ. Διδακτικής της Ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης της αναθεώρησης

Γεώργιος Μοσχόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
Πανεπιστημίου Πατρών
Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου, Επίκουρος Καθηγήτρια Ιστορίας Μέσων-Νεότερων Χρόνων
Πανεπιστημίου Αθηνών
Γεώργιος Σμπιλίρης, δρ. Νεότερης Ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.
Χαρά Δημητρακοπούλου, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Εποπτεία και συντονισμός αναθεώρησης

Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, δρ. Ιστορίας, Σύμβουλος του Π.Ι.

Καλλιτεχνική επιμέλεια

Τμήμα γραφιστών του ΟΕΔΒ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Προγραμματικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΕΙΟ

Οι αλλαγές που ενσωματώθηκαν στην παρούσα επανέκδοση έγιναν με βάση τις διορθώσεις του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

Ιωάννης Δημητρούκας Θουκυδίδης Ιωάννου Κώστας Μπαρούτας

Η συγγραφή και η επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815

Β' Γενικού Λυκείου Γενικής Παιδείας

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Περιεχόμενα

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (565-1815)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	7
1. ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΩΣ ΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΒΕΡΝΤΕΝ (565-843)	
1. ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ (565-610)	9
2. Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (610-641). ΑΠΟΦΑΣΙΣΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ	11
3. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ.	14
4. ΟΙ ΑΡΑΒΙΚΕΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ.	16
5. Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ	19
6. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.	21
7. ΣΛΑΒΟΙ ΚΑΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ	24
8. ΤΟ ΦΡΑΓΚΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΥΠΟ ΤΙΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΕΡΟΒΙΓΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΡΟΛΙΔΩΝ.	26
2. Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ ΩΣ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ (843-1054)	
1. ΠΡΟΟΙΜΙΟ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (843-867).	32
2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	34
3. ΚΟΙΝΩΝΙΑ	36
4. ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ.	38
5. Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ	41
6. ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β΄ (1025-1054)	47
7. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ. ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑΣ	48
3. ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΩΣ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΥΣ (1054-1204)	
1. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ (1054-1081).	51
2. Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1081-1185)	53
3. Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ. Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ Η ΑΠΩΛΕΙΑ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ	55
4. Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΚΑΙ Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ	57
5. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ	59
6. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ	62
7. ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ	65

4. Η ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΕΠΟΧΗ (1204-1453).

Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

1. ΤΑ ΛΑΤΙΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ	71
2. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ: ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ, ΗΠΕΙΡΟΣ, ΝΙΚΑΙΑ	74
3. ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΚΑΙ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ	76
4. ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΑΝΟΡΘΩΣΗΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	79
5. Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΥΠΟ ΤΟΝ ΣΤΕΦΑΝΟ ΔΟΥΣΑΝ (1331-1355)	81
6. ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΚΑΙ Η ΡΑΓΔΑΙΑ ΠΡΟΕΛΑΣΗ ΤΟΥΣ	83
7. Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ	85
8. Η ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	88

5. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΤΕΧΝΗ

1. Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	91
2. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΔΥΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	101
3. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗ ΡΩΣΙΑ	108
4. Ο ΑΡΑΒΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	110

6. ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΧΩΡΩΝ ΩΣ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ (1453-1648)

1. ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	114
2. ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ	115
3. ΟΙ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ	120
4. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ (1517-1555)	127
5. Η ΑΝΑΤΟΛΗ ΥΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ	133
6. Η ΜΕΣΗ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΗ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ (1460-1650) ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ (15ος-16ος αι.)	142
7. Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΙ Ο ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1618-1648)	146
8. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ (15ος-16ος αι.)	149

7. ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ (1648) ΕΩΣ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ (1815)

1. Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ	160
2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ: ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ	167
3. Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ	170
4. Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΝΑΠΟΛΕΟΝΤΕΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1789-1815)	174
5. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑΣ	184
6. Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ	184
7. Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΤΑ ΤΟ 17ο ΚΑΙ 18ο ΑΙΩΝΑ	189
8. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ	197

Πρόλογος

Το βιβλίο αυτό περιλαμβάνει την ιστορία μιας μακράς ιστορικής περιόδου, που εκτείνεται από τα τέλη του βου αιώνα ως τις αρχές του 19ου. Πρόκειται για την ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου, η γνώση της οποίας είναι απαραίτητη για να κατανοήσουμε πώς φθάσαμε στο Σύγχρονο Κόσμο.

Η ύλη του βιβλίου αρθρώνεται σε επτά ευρύτερες ενότητες, που αρχίζουν με μια σύντομη εισαγωγή με τα κυριότερα χαρακτηριστικά της εξεταζόμενης κάθε φορά περιόδου. Κάθε ενότητα περιλαμβάνει επί μέρους κεφάλαια, που αποτελούνται από τα εξής μέρη:

- 1 *Ιστορική Αφήγηση*
- 2 *Ποικίλα παραθέματα από γραπτές πηγές και απόψεις νεότερων ιστορικών*
- 3 *Χάρτες και εικόνες*
- 4 *Γραφήματα και πίνακες*
- 5 *Ερωτήσεις, δραστηριότητες και θέματα για συζήτηση*

Στο τέλος του βιβλίου παρατίθενται ενδεικτική ελληνόγλωσση βιβλιογραφία, χρονολογικός πίνακας των βυζαντινών αυτοκρατόρων και γλωσσάρι όρων και εννοιών που δεν ήταν δυνατόν να ερμηνευθούν στο πλαίσιο της αφήγησης.

Παρά το γεγονός ότι η μακρά ιστορική περίοδος, στην οποία αναφέρεται, είναι πλούσια σε γεγονότα και σε πολύπλοκα ιστορικά φαινόμενα, το βιβλίο δεν επιμένει σε γνωστικές λεπτομέρειες, αλλά επιδιώκει να παρουσιάσει με τρόπο συνοπτικό και εύληπτο τα κύρια σημεία των θεμάτων που εξετάζει. Αυτός ήταν και ο σκοπός της αναθεώρησης της πρώτης έκδοσης (ΟΕΔΒ 2001), η οποία εξακολουθεί ασφαλώς να αποτελεί τη βάση του περιεχομένου και της διδακτικής μεθοδολογίας της παρούσας έκδοσης.

Σημείωση: Οι χρονολογίες που βρίσκονται μέσα σε παρενθέσεις και αναφέρονται στη διάρκεια της βασιλείας ηγεμόνων ή στη διάρκεια της ζωής διαφόρων ιστορικών προσώπων έχουν μόνο συμπληρωματικό χαρακτήρα και δεν αποτελούν αντικείμενο εξέτασης. Οι σημειούμενοι με αστερίσκο όροι διευκρινίζονται στο Γλωσσάριο.

Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Η καθιέρωση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας του Ρωμαϊκού Κράτους και η μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, το αρχαίο Βυζάντιο, προετοίμασαν το πέρασμα από την Αρχαιότητα στον Μεσαίωνα. Αργότερα, στα τέλη του 4ου αιώνα, η Αυτοκρατορία χωρίστηκε σε ανατολικό και δυτικό τμήμα. Το Δυτικό τμήμα καταλύθηκε από γερμανικά φύλα στα τέλη του 5ου αι., αλλά το Ανατολικό τμήμα μεταμορφώθηκε βαθμιαία στη χριστιανική **Βυζαντινή Αυτοκρατορία** που στηριζόταν στους ρωμαϊκούς πολιτικούς θεσμούς και στην ελληνική πνευματική παράδοση. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο όρος Βυζαντινή Αυτοκρατορία επινοήθηκε από νεότερους ιστορικούς. Οι ίδιοι οι Βυζαντινοί ονόμαζαν το κράτος τους **πολιτεία Ρωμαίων**.

Η μεταβατική περίοδος που αρχίζει στα τέλη του 3ου και στις αρχές του 4ου αι. χαρακτηρίζεται γενικά από ανασφάλεια και παρακμή. Αυτό φαίνεται κυρίως κατά την εξέλιξη των πόλεων που είχαν αποτελέσει το επίκεντρο του αρχαίου ελληνορωμαϊκού πολιτισμού. Οι περισσότερες από τις πόλεις αυτές ως τα τέλη του 6ου και τις αρχές του 7ου αι. παρήκμασαν ως οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά κέντρα και συρρικνώθηκαν από άποψη χώρου και πληθυσμού: Τα διοικητικά κτίρια της αγοράς εγκαταλείφθηκαν, οι ναοί και τα ιερά της αρχαίας θρησκείας μετασχηματίστηκαν σε εκκλησίες, τα λουτρά και οι χώροι των δημοσίων θεαμάτων (θέατρα) ερειπώθηκαν, οι κεντρικές λεωφόροι έγιναν στενά δρομάκια και ο οικισμένος χώρος περιορίστηκε σημαντικά.

Αρκετές πόλεις εγκαταλείφθηκαν για μακρό χρονικό διάστημα, όπως η Σπάρτη και η Πάτρα στην Πελοπόννησο, ενώ οι πληθυσμοί άλλων πόλεων μετακινήθηκαν σε κοντινές περιοχές, ιδρύοντας καινούργιες πόλεις. Οι εξελίξεις αυτές αποδίδονται σε φυσικές καταστροφές (σεισμοί και επιδημίες) και στις εισβολές ξένων λαών, όπως οι Σλάβοι και οι Άβαροι. Πολλοί από τους κατοίκους, φεύγοντας υπό την απειλή των εισβολών, ίδρυσαν νέους οικισμούς σε δυσπρόσιτες και ασφαλείς περιοχές, όπως οι κάτοικοι της Λακωνίας το κάστρο της Μονεμβασιάς σε μια απόκρημνη απόληξη του Πάρνωννα (τέλη του 6ου αι.). Οι νέοι οικισμοί ήταν οχυροί και ασφαλείς, διέφεραν όμως πολεοδομικά και υστερούσαν οικονομικά και πολιτιστικά από τις πόλεις της Αρχαιότητας.

Οι αλλαγές που χαρακτηρίζουν το πέρασμα από την Αρχαιότητα στο Μεσαίωνα δεν έγιναν μονομιάς, αλλά απαιτήσαν μακρό χρονικό διάστημα. Το διάστημα αυτό εκτείνεται, σε γενικές γραμμές, από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (330) ως το τέλος της βασιλείας του Ηρακλείου (641). Η περίοδος αυτή (330-641) είναι μεταβατική, καθώς συνδυάζει το παλιό με το νέο. Ο χαρακτήρας της αντανakλάται στη διπλή ονομασία της: Ύστερη Ρωμαϊκή ή Πρωτοβυζαντινή Περίοδος. Αυτό σημαίνει ότι η Πρώιμη Βυζαντινή Αυτοκρατορία αποτελεί, συγχρόνως, συνέχεια και μετεξέλιξη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Την εξέλιξη αυτή υποδηλώνει και ο χαρακτηρισμός της Κωνσταντινούπολης ως Νέας Ρώμης.

Οι οχυροί -φυσικά και τεχνητά - οικισμοί αποτελούν ένα από τα χαρακτηριστικά του Μεσαίωνα. Εδώ το κάστρο και η πόλη του Μυστρά που ιδρύθηκαν το 13ο αιώνα, 6 κλμ. δυτικά από τη Σπάρτη, στις πλαγιές του Σπαρτοβουνίου.

Η Ευρώπη περί το 570 μ.Χ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΩΣ ΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΒΕΡΝΤΕΝ (565-843)

Στη διάρκεια της περιόδου αυτής η Βυζαντινή Αυτοκρατορία υφίσταται μεγάλες εδαφικές απώλειες, παράλληλα όμως η ελληνικότητά της ενισχύεται. Νέοι θεσμοί, όπως η θεματική διοίκηση, παρέχουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο το Βυζαντινό Κράτος θα δώσει ένα δύσκολο αγώνα επιβίωσης εναντίον των ποικίλων αντιπάλων του, κυρίως των Αράβων. Θα στηριχτεί κατά πρώτο λόγο στους πληθυσμούς που είχαν παραμεληθεί ως τότε από την άρχουσα ρωμαϊκή τάξη: τους αγρότες-στρατιώτες και τους ανεξάρτητους πλοιοκτήτες που προέρχονταν, κυρίως, από τις επαρχίες της Μ. Ασίας. Οι επαρχίες αυτές θα αποτελέσουν τώρα τους πνεύμονες του κράτους.

Την ίδια εποχή, στη Δύση, το Φραγκικό Κράτος των Μεροβιγγείων βυθίζεται στην αναρχία και οδεύει προς τη διάλυση. Μια πολύ σοβαρότερη προσπάθεια οργάνωσης του δυτικού κόσμου ανέλαβαν στο δεύτερο μισό του 8ου αιώνα οι Καρολίδες Πιπίνος και Κάρολος. Ο Κάρολος, που επονομάστηκε Μέγας, προήγαγε, σε συνεργασία με τον πάπα, το βασίλειό του σε μια αυτοκρατορία, στην οποία περιέλαβε το μεγαλύτερο μέρος της Δυτικής Ευρώπης. Η αυτοκρατορική στέψη του Καρόλου κατά το έτος 800 συνέβαλε στην ενίσχυση του κύρους του Φραγκικού Κράτους, είχε όμως σοβαρές συνέπειες στις σχέσεις του με το Βυζάντιο.

1. Οι διάδοχοι του Ιουστινιανού και η κρίση της Αυτοκρατορίας (565-610)

α. Εξωτερικά προβλήματα

Πέρα από τα πιεστικά οικονομικά προβλήματα που προκάλεσαν οι δαπανηροί πόλεμοι του Ιουστινιανού Α΄, οι διάδοχοί του (Ιουστίνος Β΄, Τιβέριος Α΄, Μαυρίκιος και Φωκάς) είχαν να αντιμετωπίσουν τις επιδρομές των Σλάβων και των Αβάρων στη Βαλκανική, των Λογγοβάρδων στην Ιταλία και των Περσών στην Ανατολή.

Οι Σλάβοι ήταν εγκατεστημένοι στις αρχές

του 6ου αιώνα στα βόρεια του Δούναβη και πραγματοποιούσαν επιδρομές στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Καθώς δεν είχαν ενιαία πολιτική οργάνωση, εντάχθηκαν στη σφαίρα επιρροής των Αβάρων. Οι τελευταίοι, νομαδικό φύλο ασιατικής καταγωγής, με στρατιωτική και πολιτική οργάνωση, οικοδόμησαν ένα τεράστιο κράτος, που εκτεινόταν από τη Βοημία (σημερινή Τσεχία) μέχρι τις εκβολές του Δούναβη. Οι Άβαροι, συμπαρασύροντας τους

Σλάβους, πραγματοποιούσαν πολυάριθμες επιδρομές εναντίον των ευρωπαϊκών επαρχιών της αυτοκρατορίας. Στον ελλαδικό χώρο άρχισαν μάλιστα στις αρχές του 7ου αι. να δημιουργούνται μόνιμες εγκαταστάσεις Σλάβων, ενώ οι Άβαροι, μετά τις λεηλασίες, συνήθιζαν να επιστρέφουν στις βάσεις τους.

Στο ανατολικό μέτωπο κύριος στόχος των Περσών και του Βυζαντίου υπήρξε η Αρμενία, χώρα με στρατηγική και εμπορική σημασία και πηγή προμήθειας στρατιωτών για το Βυζάντιο. Το 591 ο βασιλιάς των Περσών Χοσρόης Β΄ υπέγραψε ειρήνη με τον αυτοκράτορα Μαυρίκιο. Ο Μαυρίκιος, έχοντας εξασφαλίσει τα νότια του στην Ανατολή, μετέφερε στρατεύματα στη Βαλκανική και έτσι στο τέλος του 6ου αιώνα τα σύνορα της αυτοκρατορίας έφθασαν και πάλι στο Δούναβη.

Υπό την πίεση των Αβάρων οι Λογγοβάρδοι ή Λομβαρδοί μετανάστευσαν και κατέκτησαν εύκολα μεγάλο μέρος της Ιταλίας (568). Η απώλεια των ιταλικών εδαφών, που είχαν ανακτηθεί με τεράστιες θυσίες από τον Ιουστινιανό, ήταν ένα οδυνηρό πλήγμα για την αυτοκρατορία. Για να περισώσει τις υπόλοιπες ιταλικές και βορειοαφρικανικές κτήσεις του, ο Μαυρίκιος ίδρυσε τα **εξαρχάτα*** της

Η Βυζαντινή Ιταλία μετά τις πρώτες κατακτήσεις των Λογγοβάρδων (αρχές 7ου αι.)

Επιδρομή των Σκλαβήνων στα ευρωπαϊκά εδάφη της αυτοκρατορίας

Το τρίτο έτος από το θάνατο του Ιουστινίου, επί της Βασιλείας του νικηφόρου Τιβερίου, ο καταραμένος λαός των Σκλαβήνων διέδραμε όλη την Ελλάδα, τη χώρα των Θεσσαλονικέων και ολόκληρη τη Θράκη: κυριεύσαν πολλές πόλεις και κάστρα, λεηλάτησαν και πυρπόλησαν την ύπαιθρο, απήγαγαν αιχμαλώτους και έγιναν κύριοι της χώρας, όπου κλείνουν, χωρίς φόβο, τέσσερα χρόνια διαμονής. Και έγιναν πλούσιοι αρπάζοντας χρυσάφι, ασήμι, αγέλες αλόγων και πολλά όπλα. Έμαθαν ακόμη να πολεμούν καλύτερα από τους Ρωμαίους, ενώ προηγουμένως ήταν πρωτόγονοι άνθρωποι, δεν τολμούσαν να βγουν από τα δάση και τους πυκνοδασωμένους τόπους τους και (σχεδόν) αγνοούσαν τα όπλα, αφού χρησιμοποιούσαν μόνο λογχάδια (κοττές λόγχες).

Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστική Ιστορία, III, ΣΤ΄, 25, έκδ. E.W. Brooks, Λουβαίν 1952, 248-249.*

Οι περισπασμοί της αυτοκρατορικής κυβέρνησης

Τον καιρό που η Ελλάδα λεηλατούνταν από τους Σκλαβήνους και αλλεπάλληλοι κίνδυνοι την απειλούσαν από παντού, καθώς ο Τιβέριος δεν είχε αξιόμαχη δύναμη να αντιμετωπίσει ένα μέρος των αντιπάλων του ούτε βέβαια και όλη τη δύναμή τους και δεν μπορούσε να τους αντιπαραταχθεί στο πεδίο της μάχης, μιας και οι δυνάμεις του είχαν εμπλακεί σε πολέμους στην Ανατολή, έστειλε πρεσβεία στον ηγεμόνα των Αβάρων Βαϊάνο.

Μένανδρος Προτήκτωρ, *Ιστορία, έκδ. R. C. Blockley, Λίβερπουλ 1985, 192.*

Ραβέννας και της Καρχηδόνας, στα οποία ο επικεφαλής **εξαρχος** συγκέντρωσε στο πρόσωπό του τόσο στρατιωτικές όσο και πολιτικές αρμοδιότητες.

Β. Εσωτερική κρίση και αναρχία

Οι επιτυχίες του Μαυρίκιου αποδείχθηκαν εφήμερες. Στα τέλη του 6ου αιώνα οι πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές αντιθέσεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας οξύνθηκαν επικίνδυνα, ενώ οι συχνές περικοπές στρατιωτικών μισθών, οι οποίες υπαγορεύονταν από δημοσιονομικούς λόγους, δυσσαρεστούσαν το στρατό και προκαλούσαν ανταρσίες και κινήματα. Μια στάση του στρατού σε συνδυασμό

με εξέγερση των **δήμων*** (δηλαδή των παρατάξεων του Ιπποδρόμου) που εκδηλώθηκε στην πρωτεύουσα, στοίχισε στο Μαυρίκιο το θρόνο και τη ζωή του (602).

Η βασιλεία του Φωκά, που διαδέχθηκε το Μαυρίκιο, υπήρξε περίοδος αναρχίας και μεγάλων στρατιωτικών αποτυχιών: ο δήμος των Πρασίνων, που αρχικά είχε συμπαρασταθεί

στο Φωκά, στράφηκε αργότερα με φανατισμό εναντίον του. Αντίθετα, ο δήμος των Βενέτων τάχθηκε στην υπηρεσία της τυραννικής εξουσίας του. Την ίδια εποχή ο Πέρσης βασιλιάς εξαπέλυσε μακροχρόνιο πόλεμο εναντίον του Βυζαντίου, με πρόσχημα τη δολοφονία του Μαυρίκιου, από τον οποίο είχε ευεργετηθεί.

ΕΡΩΤΗΣΗ

Συνδυάζοντας τα δεδομένα των παραθεμάτων του βιβλίου σας και την ιστορική αφήγηση, να αναζητήσετε τους λόγους των επιτυχιών που είχαν οι Σλάβοι στον ελληνικό χώρο και να επισημάνετε τον τρόπο αντιμετώπισής τους από το Βυζάντιο.

2. Η Βασιλεία του Ηρακλείου (610-641). Αποφασιστικοί αγώνες και μεταρρυθμίσεις

α. Εξωτερικοί κίνδυνοι

Οι αβαροσλαβικές επιδρομές δημιούργησαν μία νέα κατάσταση στη Χερσόνησο του Αίμου. Ακμαίες πόλεις καταστράφηκαν, ενώ μεγάλο μέρος του πληθυσμού εξοντώθηκε, αιχμαλωτίστηκε ή τράπηκε σε φυγή. Η Θεσσαλονίκη πολιορκήθηκε επανειλημμένα από τους εισβολείς.

Οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα σε εδάφη της σημερινής Ελλάδας, δημιουργώντας τις λεγόμενες **σκλαβηνίες**, νησίδες σλαβικού πληθυσμού, σκορπισμένες ανάμεσα στους ντόπιους. Από την άλλη πλευρά, ο ελληνικός πληθυσμός μειώθηκε κατά την περίοδο αυτή στο εσωτερικό της Χερσονήσου, αλλά διατηρήθηκε στις παράκτιες περιοχές και τις

πόλεις. Από αυτές κυρίως τις περιοχές άρχισε στα τέλη του 8ου αι. η σταδιακή αποκατάσταση της βυζαντινής διοίκησης και η απομείωση των Σλάβων. Στις αρχές του 7ου αι. όμως, όταν ο στρατός κάλεσε στο θρόνο τον Ηράκλειο, η κατάσταση ήταν ακόμη εξαιρετικά κρίσιμη.

Αμεσότερος υπήρξε ο κίνδυνος που προερχόταν από τους Πέρσες. Οι Πέρσες κατέκτησαν τη Συρία (613) και τα Ιεροσόλυμα (614), αφαίρεσαν τον Τίμιο Σταυρό και τον μετέφεραν στην πρωτεύουσά τους Κτησιφώντα. Ο Ηράκλειος έκλεισε τότε συνθήκη ειρήνης με το **Χαγάνο*** των Αβάρων (619) και μετακίνησε το στρατό του στο μέτωπο της Μ. Ασίας. Ο πόλεμος έγινε μέσα σε ατμόσφαιρα θρησκευ-

τικής έξαρσης. Η ηθική και υλική στήριξη του βυζαντινού αυτοκράτορα από την πλευρά της Εκκλησίας ήταν απεριόριστη. Ο πατριάρχης Σέργιος παραχώρησε στον Ηράκλειο ως δάνειο τα χρήματα των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και τα πολυκάνδηλα και άλλα λειτουργικά σκεύη της Μεγάλης Εκκλησίας, όπως αναφέρει ο χρονογράφος Θεοφάνης.

Προετοιμασία της εκστρατείας εναντίον των Περσών

Ο αυτοκράτορας, βλέποντας ότι ο στρατός είχε γίνει πολύ νωθρός και δειλός και είχε χάσει την τάξη και την πειθαρχία του και ήταν διασκορπισμένος σε πολλά σημεία της αυτοκρατορίας, συγκέντρωσε αμέσως όλους τους στρατιώτες σ' ένα σημείο. Και όλοι με απόλυτη ομοφωνία επαινούσαν την εξουσία και την ανδρεία του αυτοκράτορα, ενώ αυτός τους ενθάρρυνε λέγοντας: “Βλέπετε, αδέρφια και παιδιά μου, πώς οι εχθροί του Θεού εισέβαλαν στη χώρα μας, ερήμωσαν τις πόλεις και πυρπόλησαν τους ναούς μας”.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, τόμ. 1, Λειψία 1883, 303-304.

Η γένεση των θεμάτων και η καθιέρωση της Ελληνικής

Επειδή η επικράτεια του Ρωμαϊκού Κράτους περιορίστηκε και ακρωτηριάστηκε τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση από τον καιρό του Λίβουο Ηρακλείου (610-641), οι αυτοκράτορες που τον διαδέχτηκαν, επειδή δεν ήξεραν πού και πώς να ασκήσουν την εξουσία τους, υποδαίρεσαν σε μικρά τμήματα τη διοίκησή τους και τα μεγάλα στρατιωτικά σώματα (τάγματα), εγκαταλείποντας τα προγονικά τους Λατινικά και υιοθετώντας τα Ελληνικά.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί θεμάτων*, εκδ. A. Perfusi, Πόλη του Βατικανού 1952, 60.

Ο θρησκευτικός χαρακτήρας των εκστρατειών του Ηρακλείου ήταν προφανής: στρέφονταν κατά των πυρολατρών Περσών που κατείχαν τους Αγίους Τόπους και απειλούσαν τη Ρωμανία, δηλαδή τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Ενώ ο Ηράκλειος είχε εκστρατεύσει στην Ανατολή, οι Πέρσες σε αντιπερισπασμό πολίορκησαν την Κωνσταντινούπολη, σε συ-

Πέρσης βασιλιάς παρακολουθεί διεξαγωγή μάχης. Παράσταση αιγυπτιακού τάπητα (Λυών, Ιστορικό Μουσείο Υφασμάτων).

νεργασία με τους Αβάρους και τους Σλάβους, αλλά οι επιθέσεις τους αποκρούστηκαν. Με το γεγονός αυτό συνδέεται η σύνθεση του **Ακάθιστου Ύμνου**, προς τιμήν της Θεοτόκου, στην οποία και αποδόθηκε η σωτηρία της Πόλης (626).

Η σύγκρουση των δύο δυνάμεων κρίθηκε στη μάχη της Νινευί, όπου ο περσικός στρατός αφανίστηκε κυριολεκτικά. Ο νέος βασιλιάς Σιρόης συνήψε συνθήκη ειρήνης και έτσι το Βυζάντιο ανέκτησε, προσωρινά όμως, όλα τα εδάφη που είχε χάσει στο χώρο της Εγγύς Ανατολής. Ο τροπαιούχος αυτοκράτορας έγινε θριαμβευτικά δεκτός στην Κωνσταντινούπολη. Το 630 ο Ηράκλειος ύψωσε πανηγυρικά στα Ιεροσόλυμα τον Τίμιο Σταυρό που ανέκτησε από τους Πέρσες.

Β. Εσωτερική αναδιοργάνωση

Για την αποτελεσματικότερη διακυβέρνηση του κράτους επιδιώχθηκε μια εκτεταμένη διοικητική μεταρρύθμιση, η δημιουργία των θεμάτων. Τα **θέματα** αρχικά ήταν στρατιωτικές μονάδες, μετακινούμενες ανά την επικράτεια. Όταν οι μονάδες αυτές απέκτησαν μόνιμη εγκατάσταση, θέματα ονομάστηκαν οι περιοχές εγκατάστασής τους, οι οποίες εξελίχθηκαν σε διοικητικές περιφέρειες. Την ανώτατη στρατιωτική και πολιτική εξουσία του θέμα-

τος ασκούσε ο στρατηγός. Οι στρατιώτες διέθεταν **στρατιωτόπια**, δηλαδή κτήματα, από τα έσοδα των οποίων εξασφάλιζαν και συντηρούσαν το άλογο και τον οπλισμό τους. Το κτήμα και η υποχρέωση για στρατιωτική υπηρεσία μεταβιβαζόταν από τον πατέρα στον πρωτότοκο γιο. Τα πρώτα θέματα οργανώθηκαν στη Μ. Ασία περί τα μέσα του 7ου αιώνα. Αργότερα ο θεσμός αυτός, που επρόκειτο να αποτελέσει τη βάση της οργάνωσης του Μεσοβυζαντινού Κράτους, επεκτάθηκε και στη Βαλκανική Χερσόνησο.

Τα νέα διοικητικά μέτρα είχαν σημαντικές συνέπειες για το αμυντικό σύστημα και την κοινωνική οργάνωση του Βυζαντίου: Οι μισθοφόροι εξέλιπαν, ενώ οι νέοι στρατιώτες-αγρότες αγωνίζονταν με αυταπάρηση, επειδή παράλληλα υπερασπίζονταν την ιδιοκτησία τους. Η μικρή και η μεσαία ιδιοκτησία ενισχύθηκαν και για άλλο λόγο: οι μεγάλοι γαιοκτήμονες αποδεκατίστηκαν στη διάρκεια των αβαροσλαβικών επιδρομών και τα χέρσα χωράφια τους καταλήφθηκαν από ελεύθερους αγρότες ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες. Έτσι, η μεσοβυζαντινή κοινωνία αναδιαρθρώθηκε ριζικά. Οι ελεύθεροι αγρότες συγκροτούσαν τώρα τη δυναμικότερη τάξη της, οργανωμένοι σε εύρωστες και ομοιογενείς **κοινότητες χωρίων**.

Οι αλλαγές αυτές συνοδεύτηκαν από ορισμένες ακόμη μεταβολές στη δομή της κρατικής μηχανής. Από τα μέσα του 7ου αιώνα

οι κρατικές υπηρεσίες εξαρτιόνταν άμεσα από τον αυτοκράτορα. Εξάλλου, εκτός από το **λογοθέτη του Γενικού**, που είχε την ευθύνη των οικονομικών, εμφανίστηκε το αξίωμα του **λογοθέτη του Δρόμου***, ο οποίος έγινε βαθμιαία ο πρώτος αξιωματούχος της αυτοκρατορίας, ένα είδος πρωθυπουργού.

Ο στρατιώτης-αγρότης και οι υποχρεώσεις του (τέλη 8ου αι.)

Ένα επικουρικό σώμα του αυτοκρατορικού στρατού ήλθε να καταλάβει το στρατόπεδο που ήταν εκεί (κοντά στην πόλη Άμνια της Παφλαγονίας), για να προετοιμάσει μια εκστρατεία εναντίον των Αράβων. Ο χιλίαρχος, ο εκατόνταρχος και ο πενηκόνταρχος προχώρησαν σε φροντισμένη επιθεώρηση, απαιτώντας αδιάκοπα από το πλήθος των στρατιωτών να παρουσιάζονται με τα άλογα και τις πολεμικές άμαξές τους. Κάποιου στρατιώτη -που ονομαζόταν Μουσουλίος και ήταν πολύ φτωχός- το άλογο, καθώς πλησίαζε η επιθεώρηση, καταλήφθηκε ξαφνικά από κωλικούς πόνους και σπασμούς, έπεσε κάτω και ψόφησε. Ο στρατιώτης, που δεν είχε χρήματα να αγοράσει άλλο άλογο, ήλθε σε πολύ δύσκολη θέση, ενώ ο εκατόνταρχος τον απειλούσε μέσα στην οργή του.

Βίος αγίου Φιλαρέτου, έκδ. Μ.Η. Fourmy-M.Leroy, Byzantion 9 (1934), 125-127.

Το λογοθέσιον του Δρόμου υποδεχόταν τους ξένους αποκρισιάριους (πρέσβεις) που έρχονταν στην πρωτεύουσα. Εδώ Βυζαντινοί αποκρισιάριοι προσέρχονται στο χαλίφη Αλ-Μαμούν. **Μικρογραφία*** από το χειρόγραφο (12ου αι.) της Χρονογραφίας του Ιωάννη Σκυλίτζη (Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη).

γ. Εξελληνισμός του κράτους

Μετά το 630, όπως θα δούμε παρακάτω, το Βυζαντινό κράτος έχασε μεγάλο μέρος των ανατολικών του επαρχιών, απέκτησε όμως με αυτό τον τρόπο εθνολογική ομοιογένεια, καθώς οι περισσότεροι κάτοικοί του ήταν πλέον Έλληνες ή ελληνόφωνοι. Έτσι, τα Ελληνικά πήραν τη θέση που κατείχαν ως τότε τα Λατι-

νικά, ως επίσημη κρατική γλώσσα. Η εξέλιξη αυτή αντανάκλαται στους επίσημους αυτοκρατορικούς τίτλους. Ο Ηράκλειος υιοθέτησε τον ελληνικό τίτλο **βασιλεύς** με την προσθήκη **πιστός εν Χριστώ**, εγκαταλείποντας τους παλαιούς ρωμαϊκούς τίτλους **imperator Romanorum** (αυτοκράτωρ Ρωμαίων)*, **caesar** (καίσαρ)* και **augustus** (αύγουστος)*.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να επισημάνετε τα στοιχεία που αποδεικνύουν το θρησκευτικό χαρακτήρα των εκστρατειών του Ηρακλείου.
2. Διαβάστε με προσοχή το παράθεμα για τα θέματα. Πότε δημιουργήθηκαν τα πρώτα θέματα; Ποια ανάγκη οδήγησε στη δημιουργία τους;
3. Μελετήστε το παράθεμα για τον στρατιώτη-αγρότη. Ποιες υποχρεώσεις είχαν οι αγρότες των κοινοτήτων σε περίπτωση πολέμου;

3. Η εμφάνιση του Ισλάμ

α. Η προϊσλαμική Αραβία

Στη νότια Αραβία, πριν από την εμφάνιση του Ισλάμ, είχε διαμορφωθεί μια μόνιμα εγκατεστημένη αγροτική κοινωνία, ενώ στη βόρεια δέσποζε η φυλετική οργάνωση και οι κάτοικοι ήταν σχεδόν αποκλειστικά νομάδες που επιδίidonταν σε εμφύλιους πολέμους και λεηλατούσαν τα διερχόμενα από τις περιοχές τους καραβάνια. Ωστόσο, οι νομάδες αυτοί δεν αποτελούσαν σοβαρή απειλή για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

β. Η οργάνωση των Αράβων

Ο Μωάμεθ, ένας πολυταξιδεμένος οδηγός καραβανιών από τη Μέκκα, που γνώριζε το Χριστιανισμό και τον Ιουδαϊσμό, υπήρξε ο ιδρυτής μιας νέας θρησκείας, που ονομάστη-

κε Ισλάμ. Από το 613 άρχισε να διδάσκει δημόσια τη νέα αυτή θρησκεία, κατηγορώντας τους συμπατριώτες του ως ειδωλολάτρες. Για το λόγο αυτό όμως ο Μωάμεθ εκδιώχθηκε το 622 από τη Μέκκα και κατέφυγε στη Μεδίνα, όπου ίδρυσε μια κοινότητα πιστών. Το έτος αποδημίας του Μωάμεθ στη Μεδίνα θεωρείται ως η αρχή της ισλαμικής κυριαρχίας και αποτελεί αφετηρία του χρονολογικού συστήματος των Αράβων (**Εγίρα**). Μέσα σε μια δεκαετία ο Μωάμεθ κατόρθωσε να επιβάλει τη διδασκαλία του και να συνενώσει τις αραβικές φυλές, θέτοντας τέρμα στην πολιτική διάσπαση της Αραβικής Χερσονήσου.

Οι πιστοί της νέας θρησκείας ονομάστηκαν μουσουλμάνοι. Ιερό βιβλίο των μουσουλμάνων είναι το **Κοράνιο**. Για τους μουσουλμά-

Ο προσκυνητής της Πλακεντίας για τους Άραβες (περ. 570)

(Στο φρούριο Φαράν) είναι εγκατεστημένοι 800 φρουροί με τις γυναίκες τους στην υπηρεσία του Ρωμαϊκού κράτους. Τρόφιμα και στολές εξασφαλίζουν από το ταμείο της (επαρχίας της) Αιγύπτου. Κάθε μέρα βγαίνουν για περιπολίες στην έρημο με τις αραβικές φοράδες τους, που τρέφονται με άχυρο και κριθάρι από το κρατικό ταμείο, για να προστατεύουν τις μονές και τους ερημίτες από τις ληστρικές επιθέσεις των Αράβων. Οι Άραβες, φυσικά, δεν ανησυχούν ιδιαίτερα ούτε φοβούνται τους στρατιώτες. Όταν εγκαταλείπουν το φρούριο, οι φρουροί κλειδώνουν τις πύλες και παίρνουν τα κλειδιά μαζί τους.

J. Wilkinson, *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Warminster 1977, 88.

Το Κοράνι για τον πόλεμο κατά των απίστων

Καταπολεμήστε τους εχθρούς σας στον πόλεμο που γίνεται για τη θρησκεία, αλλά μην επιθεθείτε ποτέ πρώτοι. Ο Θεός μισεί τους επιτιθέμενους. Σκοτώστε τους εχθρούς σας παντού όπου τους βρίσκετε. Διώξτε τους από το φως απ' όπου σας έδιωξαν. Ο κίνδυνος να αλλάξετε θρησκεία είναι χειρότερος από το φόνο. Μην τους πολεμάτε καθόλου κοντά στο τέμενος Χαράμ, εκτός αν σας προκαλέσουν. Αν σας επιθεθούν, κολυμπήστε μέσα στο αίμα τους. Αυτή είναι η ανταμοιβή που χρωσιέται στους άπιστους.

K. Καλοκαιρινός, *Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή (146 π.Χ.-1453 μ.Χ.)*. ΟΕΔΒ, Αθήνα 1981, 232.

νους ιδιαίτερη σημασία είχε ο **ιερός πόλεμος** (τζιχάντ), δηλαδή η υποχρέωση των πιστών να διαδώσουν με το σπαθί τη θρησκεία τους στους «απίστους». Οι μάρτυρες της πίστης εξασφάλιζαν την είσοδό τους στον Παράδεισο. Η πίστη αυτή των μουσουλμάνων υπήρξε σημαντικός παράγοντας της ραγδαίας εξάπλωσης του Ισλάμ.

Η επιστροφή του Μωάμεθ στη Μέκκα (μικρογραφία από αραβικό χειρόγραφο). Το λευκό χρώμα οφείλεται στην απαγόρευση της απεικόνισης ιερών προσώπων.

Το Ισλάμ έχει πολλά δάνεια στοιχεία από τη Χριστιανική και την Ιουδαϊκή θρησκεία. Το Κοράνιο, όμως, δεν καθορίζει μόνο τη θρησκευτική συμπεριφορά των πιστών, αλλά και τα καθήκοντα και τους νόμους που πρέπει να τηρούνται από τους πολίτες, τους υπαλλήλους και τους κυβερνώντες. Η θρησκευτική κοινότητα ταυτίζεται με το κράτος (**θεοκρατικό κράτος**). Όποιος παραβιάζει τους ιερούς κανόνες δικάζεται από τον Μουφτή ή τον Καδή (δικαστή) βάσει του Κορανίου. Η θρησκευτική δικαιοσύνη δεν διαχωρίζεται από την κοσμική. Ο ανώτατος άρχοντας είναι ταυτόχρονα θρησκευτικός και κοσμικός ηγέτης.

Μετά το θάνατο του Μωάμεθ (632) ανέλαβε τη διακυβέρνηση της κοινότητας ο **Χαλίφης**, δηλαδή ο τοποτηρητής του Προφήτη. Ήταν συγχρόνως το θρησκευτικό πρότυπο που ακολουθούσαν οι πιστοί, αλλά και αρχηγός του κράτους, που συγκέντρωνε στο πρόσωπό του όλη την κοσμική εξουσία. Ως τοποτηρητής του Μωάμεθ, ο Χαλίφης ήταν υπεύθυνος για την εφαρμογή των εντολών του Κορανίου.

ΕΡΩΤΗΣΗ

Πώς αντιλαμβάνεστε τη φράση «ο ιερός πόλεμος υπήρξε σημαντικός παράγοντας της ραγδαίας εξάπλωσης του Ισλάμ»;